

Erövringar inom egna gränser

Ideologiska rötter till svensk neutralitet

Mattias Warg

Under de senaste 20 åren har Sverige förändrat sin försvars- och utrikespolitik på flera väsentliga punkter. Medlemskapet i EU, deltagandet i försvarsalliansen Natos krig i Afghanistan och utvecklingen i riktning från folk- till yrkesförsvaret, är tre exempel. Förändringarna medför nya ifrågasättanden av Sveriges avsikt och förmåga att vara neutralt i händelse av krig i närområdet.

Ser man tillbaka nästan exakt 200 år i tiden möter man ett Sverige som i flera avseenden utvecklades i motsatt riktning. Under femårsperioden 1809–1814 förändrade Sverige sin försvars- och utrikespolitik på ett sätt som bäddade för den framväxande neutralitetslinjen under 1800-talet. En serie fredsavtal markerar en slutpunkt på svenska krig på alla fronter. Försvarsutvecklingen tog fart i riktning från ”det ständiga knektehållet” mot en folkarmé genom införandet av en allmän beväring 1812. Slutligen innebar separationerna från Finland och Pommern, i kombination med Sveriges förening med Norge, att staten geopolitiskt frigjorde sig från äldre beroenden av maktbalansen på den europeiska kontinenten. Alla dessa faktorer skulle komma att bidra till att lägga tyngd bakom Sveriges alltmer neutrala utrikespolitiska hållning efter 1814.

I samband med en systemförändring, som dagens säkerhetspolitiska nyorientering måste sägas vara, är det särskilt angeläget att studera hur det gamla systemet tog form. Där finner man rika källor av mänsklig erfarenhet att ösa ur. Det är över huvud taget svårt att förstå vidden av en politisk idé utan kunskap om de historiska situationer ur vilka den uppkommit.

En förutsättning för den svenska neutralitetspolitikens uppkomst var uppgivandet av en strategisk revanschism efter förlusten av Finland 1809. Här går det att urskilja två motstridiga versioner i historieskrivningen. Den första versionen – standardhistoriens – ställer den franske marskalken Jean Baptist Bernadotte i centrum. När Bernadotte stiger i land som svensk kronprins i oktober 1810 i Helsingborg kommer han till ett land av revanschister. Men Bernadotte är realist och påbjuder en ny, fredlig och försvarsinriktad nationalism. Den andra versionen är tydligast hos historikern Matti Klinge, som ser krigsåren 1807–1809 som det mentala skiftet i den svenska politiska självbilden, delvis alltså innan Finland avträdades i Fredrikshamn i september 1809. Revanschismen vaknar inte på allvar förrän på 1840-talet, menar Klinge. De två versionerna visar en uppenbar brist på överensstämmelse.¹

Frågan om när och hur en fredlig politisk linje i öster kom att dominera över revanschismen är det historiska problem jag vill belysa. Syftet med artikeln är att klargöra och fördjupa förståelsen av problemet genom att skärskåda det utifrån en viss aspekt: tanken ”att inom Sveriges gränser erövra Finland åter”. Det var så Esaias Tegnér formulerade den officiella östra utrikespolitiska linjen när han redigerade sin dikt *Svea* våren 1812. Frasen är ett koncentrat av en lättfattlig tankefigur i tre delar:

1. Det finns en motsättning mellan krigisk erövring och fredlig tillväxt.
2. I stället för krigisk revansch mot Ryssland ska Sverige välja fredlig tillväxt.
3. Fredlig tillväxt kan i många avseenden göra Sverige minst lika mäktigt som en militär återerövring av Finland.

När och hur uppstod denna poetiskt formulerade tanke? Att den i någon mån var officiell politik 1812 är ett okontroversiellt påstående. Standardhistoriens svar på frågan kretsar kring det som brukar sammanfattas med ”1812 års politik”, men problemet har vad jag kunnat finna aldrig underställts en uttömmande studie.

Jag kommer att koncentrera undersökningen på hur och när den studerade politiska idén formulerades. Med den politiska idén menar jag både den liknelsefigur som Tegnér använder och det ideologiska innehåll som uttrycket var förknippat med. Metoden är en hermeneutisk jakt i historiens källor på de ideologiska rötterna till projektet ”att inom Sveriges gränser erövra Finland”.

För det första vill jag visa när tankefiguren blev en officiellt omfamnad politisk devis, samt analysera därmed förknippade budskap och kulturer. Därefter vill jag försöka spåra de idémässiga rötterna i äldre textproduktioner med politiskt innehåll av aktörer bakom den politiska devisen.

Detta tillvägagångssätt har sina begränsningar. En är möjligheten till alternativa tolkningar av ”att inom Sveriges gränser erövra Finland”. Uttrycket kan tolkas som en tom fras vilken inte behövde motsvaras av en politisk avsikt. Särskilt med vårt tidsmässigt avlägsna perspektiv blir meningen dessutom vag och öppen för egna projiceringar. Genom att koncentrera sig på orden och tankefiguren, i stället för till exempel diplomatisk kommunikation och försvarsåtgärder, uppstår risken att gå miste om skiftningarna i begreppens politiska innebörd.

En annan begränsning handlar om perspektivet. Sökandet efter politiska skäl för en grupp aktörer kommer naturligtvis att medföra samband som relaterar politiken till aktörernas idéer. Dessutom leder det vidare till just de aktörer som satt sina idéer på pränt, och till den tidsepok när dessa skribenter verkade.

Dessa begränsningar är en utmaning för författaren av artikeln, men också för dess läsare. Det är viktigt att framhålla att undersökningen gäller ett föregivet *motiv* till den utrikespolitiska nyorienteringen, samt *ideologin* och *den politiska kulturen* bakom motivet, men inte själva *orsaken* till förändringen. Den naturliga och mänskliga strävan att ständigt söka förstå *varför* kan i detta snäva perspektiv i huvudsak räkna med att finna uppslag och inspiration. Till bilden av *hur* och *när* omslaget skedde kan dock undersökningen lämna viktiga pusselbitar.

Revanschism eller *acceptans*, centrala begrepp i analysen, är relativa företeelser, men kan snävas in. I det här fallet, där fokus ligger på inställningen hos den svenska riksledningen, får revanschism definitionen som att återerövring av Finland var ett *explicit strategiskt och övergripande mål i den svenska kungens statsråd*. Med *acceptans* menas att *återerövring av Finland var, i statsrådet, ett uttalat hinder för andra konkurrerande och övergripande strategiska politiska mål*. Mellan dessa finns möjligheten att återerövring av Finland var, som strategiskt politiskt mål, övervägt på ett sätt att det *varken kan kallas över- eller underordnat*. Denna mellanställning mellan revanschism och *acceptans* kommer här att kallas *ambivalens*.

Revanschism, acceptans och Svea i litteratur och forskning

Begreppet 1812 års politik lämnar ett stort tolkningsutrymme. Den mest begränsade betydelsen är den allians som kronprins Karl Johan och tsar Alexander ingick under just detta år.² Den mest utvidgade betydelsen gäller en uttalat Rysslandsvänlig politik som sträcker sig ända in i nutid.³ Ofta får 1812 års politik börja redan när Bernadotte kommer till Sverige 1810. I synnerhet gäller det de gånger när 1812 års politik används för att beskriva en stegvis omprioritering av den utrikespolitiska målsättningen, från återerövring av Finland till förvärv av Norge.⁴

Att revansschismen dominerade svensk utrikespolitiskt tänkande före Karl Johan utgör därmed ofta själva utgångspunkten för analyserna. Denna utgångspunkt möjliggör slutsatsen att kronprinsvalet och den därpå följande politiken på ett eller annat sätt vände den svenska utrikeslinjen till *acceptans*. Jag vill här återge ett typiskt citat från inledningen av en artikel från *Scandia* 1985 av arkivarien Seved Johnson. Citatet behandlar valet av Bernadotte:

Hos de män, som efter revolutionen 1809 övertog den politiska ledningen och som sedan i Fredrikshamn tvingades skriva under fredsfördraget med Ryssland, fanns ett starkt utvecklat begär efter hämnd och att denna skulle utkrävas under fransk medverkan var närmast en själv-

klarhet. Stämningarna i ledande politiska kretsar fick ett expressivt och vältaligt uttryck hos den svenske hovkanslern, som hoppades den dag snart skulle vara kommen ”då emot Ryssland de åskvigar lära riktas, som i överenstämmelse med våra livligaste önsknings skola söndersplittra dess förhatliga regementesbyggnad. När från Niemens stränder, från det pånyttfödda Polens landamären de segrande franska härarna skola intränga på Rysslands område, då är stunden inne att med hela nationalstolthetens känsla, med ett självständigt folks samstämmande kraft, med det djupt rotade hatet i varje barm och med den heliga förbindelsen att antingen segra eller falla, återhöja de vilande svenska vapnen och i förening med Frankrikes behärsare kräva en blodig räkning av Ryssland.” Valet av en fransk marskalk till svensk tronföljare skall ses mot denna politiskt-ideologiska bakgrund. Det var företrädesvis ett verk av den svenska militären, livligt uppbackad av en franskorienterad civil opinion.⁵

Mot denna bild kan man ställa andra. Klinge skriver att revanschismen spelade en blygsam roll i Sverige efter 1809, ”vilket med tanke på landets ekonomi och förmåga att föra krig var naturligt”.⁶ Historikern Henrik Edgren har påvisat att tillgängligt källmaterial är motsägelsefullt och oklart när det gäller svenskarnas föregivna rysshät och hämndlystnad. En del av dessa uttryck har sannolikt överdrivits eller konstruerats för ideologiska syften. Edgren påpekar att uppfattningen om förlusten av Finland som ett ”nationellt trauma” spelat en roll i svensk politisk debatt på 1830-talet och för nationalistisk historieskrivning runt sekelskiftet 1900.⁷

Två verk under 2010-talet av diplomaten Krister Wahlbäck respektive historikern Nils Erik Villstrand ansluter till uppfattningen om svensk revanschism i den politiska toppen före Karl Johan och 1812 års politik. I Wahlbäcks fall är anledningen till detta något oklar, eftersom han snarast pekar på flera motsägande förhållanden, bland annat att ingen i den politiska ledningens närhet någonsin gjorde seriösa analyser av möjligheterna att återerövra Finland med hjälp av Napoleon.⁸

Villstrand refererar till mångfaldiga exempel på en svensk revanschistisk självbild under åren 1809–1812. Statsrådet Carl Johan Adlercreutz (från Finland, i likhet med den ovan citerade hovkanslern, Gustaf af Wetterstedt) förespråkade revanschkrig så sent som september 1811. Flera ledamöter i statsrådet ansåg att den allmänna opinionen önskade krig mot Ryssland 1812. Inte ens under konseljen 24 februari har hovkansler Wetterstedt helt släppt revanschtanken, utan menar att ”Norge icke utesluter Finlands återtagande” i en odefinierad framtid.⁹

Med de här använda definitionerna framstår dock hovkanslerns uttalanden 1812 snarare som acceptans. Trots att Wetterstedt närmast förutsätter att

Napoleon kommer att besegra tsar Alexander i den väntande sammanstötningen drar han slutsatsen att krig för återerövring är en frestelse som förr eller senare skulle drabba Sverige med en förödande rekyl.¹⁰

Kontrasten mellan 1812 års acceptans och 1809 års revanschism hos Wetterstedt är tydlig. Som exempel kan nämnas ett brev från 17 augusti 1809 till statsrådskollegan Georg Adlersparre. Där argumenterar Wetterstedt på känslomässiga grunder för att återerövring av Finland måste bli ett prioriterat mål den dag Napoleon anfaller Ryssland, för ”skulle val nödvändigt äga rum mellan Finland och Norge, så, ehuru jag erkänner det senares företräde i geografiskt och militäriskt avseende, skulle jag ej kunna sova lugnt i min grav, om jag ej hade röstat för mina forna medbröder”.¹¹

Frågan är dock om det är riktigt att, som Villstrand, Wahlbäck och Johnsson med flera gör, låta Wetterstedts hållning i augusti 1809 illustrera Sveriges politiska inriktning vid tiden.¹² Det finns två andra möjligheter. En möjlighet är att utspelet var en del av en ambivalens i rikets ledning. En annan är att Wetterstedt till och med representerade en helt oppositionell hållning inom statsrådet 1809.

En av de personer vars revanschism brukar lyftas fram i sammanhanget är poemet *Sveas* författare Esaias Tegnér. Det kan tyckas paradoxalt mot bakgrund av de fredligt sinnade rader som blivit diktens mest kända. *Svea* och dess författare är emellertid en god illustration av såväl hämndlystnad, fredlig resignation som blandade känslor i förhållande till förlusten av Finland.¹³

Tegnérns ord om ”inom egen gräns” kom till efter politiska påtryckningar från ledamöter i Svenska Akademien. En första version av poemet var anonymt inskickad av Tegnér som bidrag till 1811 års pristävling. Juryn ville belöna dikten med stora priset, men författaren Carl Gustaf af Leopold anmärkte skarpt att ”skaldestycket synes innehålla en klar och oförställd uppmaning till krig mot Ryssland”. En annan akademiledamot, som tillika var statsråd, Gudmund Jöran Adlerbeth, hade samma invändningar men menade att priset kunde tilldelas poemet på villkor att dess författare gjorde vissa ändringar.¹⁴ Tegnér samtyckte omedelbart och fick i början av februari ett utarbetat förslag av Adlerbeth att bland annat stryka alla revanschistiska hänvisningar till Finland. ”I stället tror jag tanken bör därhän vändas, att ju större förlusterna är, ju mera bör nationalandan liksom koncentrera sig att försvara vad övrigt är, att göra fäderneslandet stort även inom trängre gränser...”.¹⁵

Denna historia är ofta berättad, men även ofta misstolkad eller förbisedd. Ett vanligt påstående, att Tegnér fick ändra *Svea* på grund av Karl Johans löften till tsar Alexander i Åbo i augusti 1812, är till exempel kronologiskt omöjligt. Redigeringen av *Svea* under våren 1812 genomfördes medan den

"Låt, Svea, dina berg fördubblad ge sin skatt/Låt skörden blomstra opp i dina skogars natt/Led flodens böljor kring som tända undersåter/Och inom Sveriges gräns erövrva Finland åter" (Esaias Tegnér; Svea). Laveringen av Gustaf Silverstråhle från 1809 föreställer brytning av ny mark i Bergslagen. Detalj. Konstakademien.

Foto: Thomas Wyreson.

rysk-svenska överenskommelsen ännu var hemlig. Svenska Akademien reagerade på innehållet redan i december 1811. Detta inträffade till och med före Napoleons ockupation av Svenska Pommern i januari 1812 – den direkta anledningen till vårens närmanden mellan Sverige och Ryssland.¹⁶ En annan missuppfattning är att Adlerbeths uttalande om "att göra fäderneslandet stort även inom trängre gränser" i sin tur syftade på något kronprinsen Karl Johan använt i ett av sina tal, eller att tankefiguren på ett eller annat sätt var ett resultat av 1812 års politik.¹⁷ I själva verket hade Adlerbeth, som vi ska se, brukat direkt motsvarande uttryck långt innan Bernadotte anlät till Sverige, medan den blivande monarken ännu var underofficer i den kungliga franska armén.

Förutsättningar för revanschism och acceptans

Den centrala innebörden i tankefiguren i *Svea* är med andra ord äldre än förlusten av Finland 1809. Innan jag kartlägger dess roll i samband med freden i Fredrikshamn, och därifrån följer spåren bakåt i tiden, är det på sin plats med en redogörelse för några viktiga politiska och idéhistoriska utvecklingslinjer som kan förklara tankefigurens relevans och mening som nationell devis.

Redan så tidigt som 1721, då Sverige i freden i Nystad förlorade bety-

dande områden till Ryssland, fanns förutsättningarna för ”att göra fäderneslandet stort även inom trängre gränser”. Åren dessförinnan hade även andra områden blivit avträdade till Preussen, Danmark och Hannover. Det saknas dock exempel på att de herrar som ledde riket under den äldre delen av frihetstiden ställde inre ekonomisk utveckling i direkt och principiell motsättning till yttre militära ambitioner. Striderna inom utrikespolitiken låg på andra plan. Till att börja med var frågan snarast vilka allianser som var lämpligast och vem vedergällningen skulle drabba. Därefter gick skiljelinjerna i synen på när den rätta ”konjunkturen” för krig var kommen. Som utrikespolitisk målsättning blev revanschkrig mot Ryssland klart uttalat och dokumenterat av riksdagens hemliga utskott så tidigt som 1727. Den svenska krigsförklaringen mot Ryssland kom 1741.¹⁸

Försöket, som gick till historien som Hattarnas ryska krig, blev misslyckat, och ytterligare en del av det svenska Finland övergick till Ryssland vid freden i Åbo 1743. Den snöpliga utgången beredde marken för den pacifistiska idén att frihetstidens konstitution, där en periodisk riksdag hade ett direkt och avgörande inflytande över utrikespolitiken, passade illa för offensiv krigföring.¹⁹ ”Fred och stillasittande både är och bör vara Sveriges endaste syftemål uti alla dess till tagande mått”, förklarade mindre sekreta deputationen 1756 i ett tvetydigt betänkande, författat av politikern Ulrik Scheffer, som samtidigt innehöll formuleringar som öppnade för erövringskrig.²⁰ Den motsägelsefulla politiken medförde att Sveriges ledare sökte lyckan i en ny konjunktur året därpå. Denna gång riktade sig aggressionen mot Preussen. Inte heller under det så kallade Pommerska kriget 1757–1762 infriades förväntningarna.²¹

Fredsfrågan fick därefter en principiell dimension och en tydligare roll i tidens partipolitik. Mösspartiet – som varit i minoritet under krigen – inledde vid mitten av 1760-talet en utrikespolitik som satte freden i första rummet. I stället för kostsamma krig skulle Sverige utveckla sina näringar och ägna sig åt inre kolonisation. Det var med andra ord ett första genombrott för den linje som Tegnér ett halvt sekel senare skulle komma att skalda om. Denna politik var praktiskt taget ohotad från hattpartiet. Många mössor gick emellertid längre än konsensus och fördömde, såväl på ekonomiska som moraliska grunder, även framgångsrika krig, besittningar i främmande land och emottagande av utländska subsidier. Kritiken innehöll en udd mot den politiska elitens roll i svenskt samhällsliv. Från lägre klasser, som vid den här tiden började få ökat inflytande över politiken, finns liknande tongångar registrerade. I inrikespolitiken kom tilltagande social oro och fördjupad politisk polarisering att motivera krafter som ville stärka kungamakten. Denna strävan nådde slutligen sitt mål genom statskuppen 1772. Därefter hamnade makten över utrikespolitiken praktiskt taget helt och hållet i händerna på Gustav III.²²

Kungen använde sin position för en personligt präglad aktivism där krigsplanerna riktade sig mot åtskilliga mål i olika väderstreck, men utan påtaglig framgång, vare sig diplomatiskt eller militärt. Anfallskriget mot Ryssland 1788–1790 fick inga territoriella men flera inrikespolitiska konsekvenser. Bland dessa var arméns misslyckade myteri i Anjala och några av upprorsmännens förfelade ansträngningar att göra Finland självständigt, samt en ny statskupp av kungen med ett slags envælde som resultat.²³

Efter Gustav III:s död 1792 följde en period där Sverige förhöll sig neutralt i det pågående kriget i Europa. Historikern Sten Carlsson framhåller dock distinktioner mellan tre olika typer av neutralitet. Den principiella neutraliteten, som avvisar alla allianser som inte syftar till neutralitetens skydd, exemplifieras med den danske statsmannen Andreas Peter Bernstorffs politik under 1790-talet, men var inte Sveriges under samma tid. Den svenska hållningen, dirigerad av förmyndarregeringens starke man Gustaf Adolf Reuterholm, var av en konjunkturkänslig typ. Sverige sökte då hålla hotet om aktivt ställningstagande levande för att fördomsfritt kunna slå mynt av sin neutralitet till uppnående av största möjliga diplomatiska fördelar under krigets gång. Till sist, under Gustav IV Adolf, slog Sverige in på den tredje typen, den ideologiskt färgade neutraliteten. Medan regimen undvek militär inblandning i konflikten tog landet tydligt moraliskt parti för legitimismen och mot det republikanska Frankrike.²⁴

Carlsson framhåller även flera ekonomiska faktorer som bidrog till försiktigheten i utrikespolitiken under revolutionskrigen. De mångsidiga utrikeshandelsrelationerna talade ”avgjort för bibehållandet av striktast möjliga neutralitet”.²⁵ Dessutom hade 1700-talets krig, vars kalkyler byggde på subsidier, kredit och erövringar, skapat väldiga finansiella problem. Den svenska administrationen var därför från 1790 delvis behärskad av ”en panisk förskräckelse för nya krigsengagemang”.²⁶ Gustav IV Adolf kom dessutom att bygga sin legitimitet som enväldig kung på garantier till Sveriges inhemska kreditgivare om att kronan skulle leva upp till sina förbindelser. Trots dessa politiskt-finansiella begränsningar drev kungen in Sverige i de ödesdigra Napoleonkrigen, som ledde fram till Rysslands anfall, förlusten av Finland och revolutionen 1809.²⁷

Politiken under 1721–1809 var delvis influerad av det tänkande och språkbruk som i idéhistorien ibland kommit att benämnas den ”klassiska” eller ”tidigmoderna” republikanismen.²⁸ Den tidigmoderna republikanismen är redan till sin natur en svärdefinierad materia, men för denna studies syfte använder jag begreppet i en mindre strikt och formell betydelse, där det betecknar en politisk kultur med en kärna av idéer om republikansk konstitutionell arkitektur. Jag vill beskriva två av dess utmärkande teman under 1700-talet.

Det första temat utgörs av att republikens princip sätts i samband med positiva värden som medborgerliga uppoffringar, folkinflytande och fritt tänkande, samt vanligen till fred och geografisk begränsning. Monarkin, jämförelsevis, anknöt till ära, egennytta och ortodox religion, samt ofta till expansion och repression.²⁹

Det andra temat är en ytterst ambivalent retorik, med en rik flora av alternativ och konflikter, där intresset riktade sig mot det partikulära snarare än det universella, och vilken ledde den politiska tanken mot balanserande verkningar snarare än att fastslå rättigheter och skyldigheter. Med detta språkbruk var republik och monarki inte direkta motsatser utan förenliga. Filosofen Charles Louis Secondat de Montesquieu idealiserade Englands blandade statsskick, och för epokens mest namnkunniga republikaner, bland andra filosoferna Jean-Jacques Rousseau och Immanuel Kant, var det separationen mellan utövande och lagstiftande makter som utgjorde republikens önskvärda kännetecken. För åtminstone Kant var en republik med en kung i spetsen ett ideal.³⁰ Men ambivalensen går igen på andra områden. Ett exempel är att ett lands militära ambitioner och dess politiska frihet ansågs behöva balansera varandra. För somliga var det ett frihetens villkor att en republik sökte utvidgning, för andra tvärtom att republiken var begränsad och kompakt. Uppfattningen att geografisk expansion kunde ha skadliga följder för den republikanska friheten var central för diskussionen på 1790-talet om Frankrikes ”naturliga gränser”. Den var också relevant för Montesquieu, som ansåg att frihet, måttfullhet och lagbundenhet – positiva och med varandra förenade värden – fann den bästa jordmånen hos ett folk på en ö (anspelande på England förenat med Skottland) under skydd av naturliga gränser, där dess krigsmakt snarare sökte tillgodose handelsintressena än bygga politisk dominans i närområdet.³¹ Ett tredje exempel är hur frihetsvärden försvarades som aktiv utövning och fördelning av makt, och inte som rättigheter tillhörande en fredad civil sfär. När Montesquieu försvarade det prövande resonemanget framhöll han att det var mindre betydelsefullt hur klokt enskilda individer resonerade, huvudsaken var att de resonerade: ”Därav kommer den frihet som skyddar mot verkningarna av de resonemang man för”, heter det med ett karaktäristiskt ambivalent maktbalanstänkande.³²

En annan typ av retorik som under mitten av 1700-talet fick ett starkt genomslag i Sverige, även den med ett rotsystem i äldre attityder och internationellt tankegodis, var vurmen för jordbruk och nyodlingar. Intresset kunde yttra sig i att verksamheten ställdes i nivå med krigsbragder. ”Den ökar Svea land, som odlar Svea jord” var till exempel inskriptionen på en medalj till ära för förtjänte allmogemän 1751.³³ Jordbruket bedömdes särskilt viktigt i förhållande till andra näringar, som manufaktur och handel, men retoriken förminskande i regel inte värdet av framgångsrika krigsinsatser.

Lorentz Axel Fredrik Almfelts *Revolutionen* visar symboliskt hur upprorsarmén (längst till höger) och riksdagen (på vagnen) skiljer Sverige från Gustav IV Adolf och kriget mot den ryska draken, liggande på Finland. Revolutionen lösgjorde även tankegodset bakom idén att inom Sveriges gränser erövra Finland åter. Nationalmuseum.

Det finns förstås även exempel på sådana tongångar, till exempel när poeten Johan Gabriel Oxenstierna i företalet till *Skördarne 1796* skriver att den mänskliga erfarenheten visar ”mer förmån av en förbättrad jord, än av en underkuvad; mer värde i plogens erövringar än i Svärdets.”³⁴

1809 och freden

Liknelsen som ställde Finlands återerövring mot de inhemska näringarnas framsteg var till sitt väsentliga innehåll officiell politisk devis redan 27 september 1809. Flera källor från 1810 refererar uttrycket till det tal kung Karl XIII höll i riksdagen med anledning av freden med Ryssland i Fredrikshamn, nedan kallat ”fredstalet”.³⁵ Talet föregicks emellertid av en revolutionär omsvängning som i högsta grad gällde svensk utrikespolitik.

Revolutionen inleddes natten till den 7 mars 1809 i Karlstad av en armé under överstelöjtnanten Adlersparre. Några dagar senare, 13 mars, blev Gustav IV Adolf gripen av en grupp militärer under ledning av generalen Adlercreutz, med följderna att kungens farbror, hertig Karl, blev riksföreståndare i en provisorisk regering. Revolutionärerna betonade sina fredliga syften och neutrala hållning, såväl genom Adlersparres inledande revolutionsprokla-

mation som genom hertigens förklaring 15 mars, där Sverige beskrivs som "ett land, vars neutralitet av handels- och näringsintressen påkallades, och av en lycklig geografisk belägenhet borde vara fredad."³⁶

Under försök att med Napoleons hjälp, på diplomatisk väg, återvinna Finland, utkristalliserades två utrikespolitiska tendenser i den svenska regeringen.³⁷ Den *franska* riktningen framhöll behovet av att underkasta sig Napoleons vilja, även när den stred mot kortsiktiga svenska intressen. Riktningen företrädde en eftergiftspolitik, i mångt och mycket mot bakgrund av att Sverige var omgivet av den franske kejsarens allierade, det vill säga Danmark och Ryssland. Den *neutrala* eller *engelska* riktningen framhöll möjligheterna att motstå dessa fiender tack vare Sveriges geografiska läge och stöd från sjömakten England. Den neutrala tendensen betonade riskerna med att bryta med England och därmed isolera landet från viktig utrikeshandel.³⁸

Dessa skillnader berörde även den strategiska prioriteringsfrågan om Norge eller Finland. En återerövring av Finland måste rimligen ske i allians med Napoleon.³⁹ Den franska tendensen ansåg även att en förening med Norge måste ha Napoleons stöd för att bli varaktig. Den neutrala riktningen byggde däremot sina norska föreningsplaner på förutsättningen av en inhemsk revolution, där norska ledare utifrån nationella intressen i samarbete med Sverige och genom folkuppror skulle lösgöra landet från Danmark. I spetsen för denna riktning fanns statsråden Adlersparre och Baltzar Bogislaus von Platen. Hovkansler Wetterstedt gav röst åt den franska tendensen.⁴⁰ Napoleons ointresse för svenskarnas sak gjorde att den neutrala riktningen fick övertag.⁴¹

Den neutrala riktningen är, med något enstaka undantag, frånvarande i den historieskrivning som låter Wetterstedts anförande i kungens konselj 1809 illustrera svensk revanschism före Bernadotte.⁴² Det beror delvis på källornas tillgänglighet. Det tidigare citerade brevet av Wetterstedt från den 17 augusti var en del av en intensiv brevväxling med Adlersparre. Medan Wetterstedts brev finns tryckta måste Adlersparres sökas i arkiv. Adlersparre skriver 11 augusti till Wetterstedt från Värmland, dit han återvänt efter att ständerna valt en ny tronföljare, befälhavaren för fiendearmén i Norge den danske prinsen Kristian August:

Jag tycker mig se, att under det vi med beredvillighet och med ett medgivande lynne söka mera en snar, än visst en så förmånlig fred med Ryssland och Frankrike, bör ministärens öga vara fäst på ett kanhända ej så avlägset föremål, som är det viktigaste av alla: jag har nämnt det tusen gånger: *Sverige och Norge förenade och i tätaste förbund med England*. Den dag kommer, och kommer kanske snart, då idéerna om l'empire de l'occident och l'empire de l'orient åter uppbliva, då den allt omfattande makten trycker på regering och folk, då kontingenter

av folk rekvireras från och till alla punkter av Europa och världen: då kan det urgamla och självständiga Norden, av sin belägenhet och av sin förbindelse med världens största sjömak, bibehålla sig fri under denna världsdelen slaveri.⁴³

Här finns flera idéer som svensk historieskrivning normalt förknippar med Karl Johans kursomläggning: neutral tendens, norsk-svensk förening och, framför allt, acceptans av förlusten av Finland. Resterande tvivel på denna acceptans avdunstar i ett brev till Karl XIII från samma tidpunkt, med identiska och liknande formuleringar. Där ger Adlersparre en kärnfull kommentar till de ryska fredskraven: ”På Finland, till och med på Åland, är väl, efter min underdåniga mening, ej värt att hålla; de gå väl ändå förlorade, och synas efter naturens geografi ej höra Sverige till.”⁴⁴

I ett brev den 24 augusti, innan Adlersparre ännu fått Wetterstedts revanschistiska brev från 17 augusti, kommenterar revolutionsledaren även Rysslands krav på riksgrens vid Kalix älv. Adlersparre förklarar att

ett krig och en återhållen succession för Ålands skull, vinner aldrig mitt bifall. Åland hör oss ej till enligt natur och krigskonst. Med successor och med Norge återtar vi Kalix när vi vill. Fred! Successor! Norge! Du ser att vi är varandra nära i övertygelse.⁴⁵

Adlersparre framstår här som ”Kalixrevanschist” på sin höjd.

Ständernas hemliga utskott var 28 augusti helt överens om förslaget att hellre acceptera de ryska villkoren i sin fulla vidd än att fortsätta kriget. Stämningen i de särskilda yttrandena spretar dock: från före detta diplomaten Gustaf D’Albedyhlls uppmaning att alla tankar bör syfta till revansch ”i en närmare eller fjärrare framtid” till majoren Carl Henric Posses spådom att ”snart skall detta land, inskränkt till sina gränser, likväl bli igenom välmågan mäktigt”.⁴⁶

Även statsrådet 30 augusti föredrog en hård fred framför krig. Om enigheten i sakfrågan var uppenbar, så var ambivalensen när det gäller Finlands långsiktiga framtid desto mer påtaglig. Wetterstedts ovan och ofta citerade tirad utgör dess ena ytterlighet. Ingen av de andra deltagarna i rådslaget ansluter sig till denna uttalade revanschism, även om Adlerbeth uppehåller sig vid möjligheten i förhoppningsfulla, men ganska vaga, ordalag. Vid sidan av hovkanslern Wetterstedt är det bara statsrådet och konteramiralen Platen som vågar sig på en klar profetia. Den går i motsatt riktning:

Om Ryssland anfallas av Frankrike, då blir naturligtvis England Rysslands bundsförvant; då denna makts flottor skydda ryska och finska

kusterna och kan ha tillträde till ryska hamnarna, blir det ej lätt, om icke omöjligt, att från Sverige något mot Finland företaga. Jag fruktar således att Finland, en gång avträtt till Ryssland, är beklagligen kanske för evigt förlorat.⁴⁷

I augusti 1809 var den svenska regeringen med andra ord helt på det klara med att Frankrike och Ryssland så småningom skulle komma att drabba samman. Men den strategiska synen på Sveriges framtida roll i denna konflikt divergerade. Medan Wetterstedt var inställd på revansch, så varnade Platen för dessa planer och sökte i likhet med Adlersparre en hållbar grund för fred och neutralitet.

Att dessa två senare, som var politiskt mycket tongivande och ledande vid tiden, företrädde en så pass formulerad acceptans är förstås oförenligt med den gängse bilden av en revanschistisk svensk styrelse år 1809. Den stämning som präglade den långsiktiga svenska strategin bakom freden i Fredrikshamn var varken revanschism eller acceptans, utan en allt omfamnande ambivalens.

Det är också viktigt att påpeka hur framtidsoptimismen under dessa ännu inte avgjorda krigsmånader redan kunde måla det nya lilla Sverige i samma ljusa färger som Tegnér senare skulle göra. ”Mätte uppmärksamheten en dag riktas mot våra ödemarker, våra glest bebodda uppodlade och vanskötta fält, varifrån alla andra näringar i förökad mån, kunde hämta sitt understöd”, står det i en motion i bondeståndet från juli som pläderar för finansiell hjälp till nyodlingar. Landshövdingen Eric af Wetterstedt (hovkanslerns far) stödde i september projektet Göta Kanal med att argumentera för vikten av ”ett förmånligare användande av det utrymme Riket ännu har kvar”.⁴⁸

Karl XIII:s fredstal

Freden med Ryssland undertecknades 17 september och innebar som bekant att Finland blev ett storfurstendöme under tsaren. Tio dagar senare samlades ständerna i rikssalen på Stockholms slott.⁴⁹

I fredstalet inleder Karl XIII, hertigen som nu blivit kung, med att låta åhörarna föreställa sig ”vad mitt hjärta lidit, då hoppet om en förmånligare freds vinnande nödgades ge vika för Rikets påkallade behov av snar vila efter ett förödande krig”. Kungen ger ”ej utan våld på mina enskilda känslor” sin brorson och företrädare Gustav IV Adolf skulden för rikets belägenhet och tar tydligt avstånd från dennes vägran att förhandla om fred i ett gynnsammare läge. Räddningen blev revolutionen i mars 1809. ”Utom den regementsförändring, som bröt en vilja, hos vilken företagens möjlighet aldrig ingick i någon beräkning” hade kanske Sverige till och med gått under som rike. Kungen nödgas därför till steget att avträda Finland. I detta läge

ber kungen om understöd från ständernas ”upplysta fäderneslandskärlek” i sin plikt ”ej att bibehålla detta rike vid en redan vunnen trevnad, men med alla element till förstoring inom dess sköte, återföra det till ett tillstånd av lugn och lyckosalighet, svarande mot mitt hjärtas fordringar”.⁵⁰

Därefter lyfter kungen fram sina och förhandlarnas bemödanden att förskaffa riket så lindriga villkor som möjligt. Sedan berättar kungen om hur han vänt sig till riksdagens hemliga utskott, ”med ömt avseende på den allmänna nöden, med fullkomlig övertygelse att den krävde en uppoffring av mina enskilda känslor”, och får dess stöd för freden. Efter att ha tackat den svenska krigsmakten för dess insats avslutar kungen sitt tal med en önskan:

Må den fred, som nu återskänkes riket, förena alla medborgares sinnen i den varmaste tillgivenhet för den fosterjord, till vars försvar de med sitt blod, eller genom de mest kännbara uppoffringar bidragit; må arbetsfliten befrämjas, näringarna vinna en allännare förkovran och all ärelystnad riktas på nyttiga företag, på erövringar å Sveriges ännu återstående ödemarker; må på detta sätt den smärtande känslan av våra förluster småningom försvinna, och våra förlorade besittningar inom våra egna landamären återvinnas!⁵¹

Det finns tre tematiska inslag från talet som har en särskild betydelse. Inslagen är viktiga därför att de är politiskt laddade och genom talet förknippade med den tankefigur som senare blev berömd i Tegnér's tappning.

Först och främst handlar det om sammanhanget för den nationella målbilden att återvinna förluster inom egna landamären. Karaktären av tankefiguren är likadan som i Tegnér's formulering, men den empiriska referensen ger frasen en tydligare politisk innebörd och koppling till en utrikespolitiskt neutral tendens. I september 1809 representerar frasen ett brott med krigisk aktivism och en ansats mot fred och neutralitet. Dess officiella karaktär står till skillnad från diktverket *Svea* förstas utom allt tvivel.

Det andra temat kretsar kring flera begreppspar som ställs i motsats till varandra. Det handlar inte bara om krig och fred, utan även om känslor och nytta samt om kung och folk. Det är *allmänheten* som kan tillgodoräkna sig fredens frukter, och det ensamma hindret utgörs av *kungens enskilda känslor* – företrädarens envisa vilja inräknad. Kungarna ömmar för kriget, folket för freden. På fredens, nyttans och allmänhetens sida står dessutom en hel rad av ord med uppenbar positiv och huvudsakligen patriotisk konnotation, till exempel ständernas ”upplysta fäderneslandskärlek” samt ”medborgarnas uppoffringar” och ”tillgivenhet för fosterjorden”. Diskursen understryker budskapet som kan sammanfattas att *den allmänna nyttan av fred är viktigare än att en kung får fram sin enskilda vilja i krig*. Fredstalet utmärker sig med

sitt patriotiska budskap underbyggt av en patriotiskt laddad politisk kultur. Dessa inslag står i tydlig kontrast till föregångarens rojalism.

Det tredje viktiga temat utgör en minst lika markant skillnad från det gustavianska enväldets självbild. Det har inte så mycket med begreppsapparaten att göra, som karaktären av den berättelse kungen förmedlar samt den ton han brukar och vilken typ av auktoritet som används. Där Gustav IV Adolf varit befällande är Karl XIII resonerande. Den nye kungen väger sina enskilda känslor och det allmänna bästa mot varandra. Freden framställs som en balansakt mellan det personligt motbjudande och det nationellt förpliktande. Kungen reflekterar över skälen för sitt handlande och frågar utskott och statsråd för att vara säker på att göra rätt. Berättelsen och tonen utgör ett principiellt avståndstagande från det gustavianska maktidealet. Gud, som var en ständigt närvarande stöttepelare för makten under enväldet, är frånvarande i fredstalet. Avsändaren av de politiska budskapen byggde inte, som företrädaren, sin auktoritet på en upphöjd och absolut moral, utan på en kritisk och resonerande rationalism.⁵²

Rationalism, patriotism och neutral tendens är alltså tre tongivande teman i fredstalet. Man kan se dessa uttryck från olika perspektiv. Det är möjligen överflödigt att påpeka att de låter sig fogas in i en historisk process mot sekularisering. Mer spännande – och utan motsägelse – är hur välet exemplifierar en äldre tradition: den tidigmoderna republikanismens språkbruk och attityd, i synnerhet avseende rollfördelningen mellan folk och kung samt den aktiva och ambivalenta maktbalans som gör sig gällande mellan dessa.

Det finns flera anledningar till att anta att hovkanslern Wetterstedt var fredstalets upphovsman. Hovkanslern skrev kungens tal vid flera andra i tid närliggande tillfällen.⁵³ Fyra dagar före kungens framträdande i riksdagen kommenterar han dessutom talets innehåll i ett brev till Hans Henrik von Essen, fredssändebud i Frankrike. I detta brev har Wetterstedt distanserat sig från sin egen revanschism. Han har visserligen bifogat anförandet i statsrådet 30 augusti, men ansluter självkritiskt till åsikten ”att det hädanefter blir för oss omöjligt att göra något emot Ryssland”.⁵⁴ Det väsentliga här är dock inte att reda ut fredstalets tillkomstprocess, utan att finna den politiskt-ideologiska bakgrunden till fredstalets idéer, och då särskilt den om att inom Sveriges landamären återvinna förlorade provinser, för att därigenom bättre tolka deras innebörd.

Därför kommer äldre texter och idéer som härrör från Adlersparre och Adlerbeth att synas närmare nedan. Intresset för Adlersparre kommer sig av samklang mellan å ena sidan fredstalets budskap och å andra sidan den neutrala tendensen i diskussionerna i råd och brevväxling. När det gäller Adlerbeth är förekomsten av ett tidigt uttryck av ”erövringar inom

egna gränser” känt. Båda har dessutom lämnat efter sig omfattande och värdefulla källor till politiskt tänkande, något som saknas för till exempel Platens del före 1809.⁵⁵ Man kan tillägga att både Adlersparre och Adlerbeth har betecknats som ”anglofiler”. De var medelvägssökande, beundrade Montesquieu och hans efterföljare schweizaren Jean Louis de Lolme, samt såg i deras efterföljd på Englands politiska förhållanden som en förebild för Sverige att eftersträva.⁵⁶

Den ideologiska bakgrunden till 1809 års neutrala tendens

För Adlersparres del finns en omfattande politisk produktion från åren 1794–1801, bland annat i tidskriften *Läsning i blandade ämnen*. Tidskriften var en stor framgång och gjorde skriftställaren till en ledargestalt för den politiska oppositionen mot Gustav IV Adolf. I utkanterna av kretsen runt *Läsning i blandade ämnen* fanns Adlerbeth som dock inte publicerade sig politiskt. Däremot lämnade han efter sig *Historiska anteckningar*. Där ger Adlerbeth uttryck för sina egna åsikter om svensk politik med ett samtids-historiskt perspektiv.⁵⁷

Det är framför allt ur två aspekter som statsrådets tidigare politiska textproduktion är behandlad i denna artikel. För det första handlar det om direkta förekomster av paralleller till tankefiguren ”att inom Sveriges gräns erövra Finland åter” och hur denna tankefigur kommer till användning i texten. För det andra handlar det om hur texternas politiska innehåll stämmer överens eller strider mot de uppmärksammade tematiska inslagen i fredstalet: neutral tendens, patriotism och rationalism. För att tydliggöra dessa inslag bör de ges definitioner utifrån deras kännetecken i fredstalet och 1809 års fredspolitik: *Neutral tendens* kännetecknas av ett förespråkande av ett defensivt och opartiskt förhållningssätt gentemot stridande makter i en konflikt i närområdet (till skillnad från ett offensivt och partiskt förhållningssätt). *Patriotism* kännetecknas, enligt en definition utifrån fredstalet, av tendensen att ställa det allmänna bästa i opposition till makthavares enskilda känslor (till skillnad från att betrakta dessa som enhetliga). *Rationalism* kännetecknas av sökandet efter politisk auktoritet genom prövande och ifrågasättande resonemang (i motsättning till exempelvis religiösa dogmer).

I sin biografi över Adlerbeth lyfter historikern Leif Landen fram flera exempel på jordbruksvänliga formuleringar från olika svenskar under gustavianska tiden.⁵⁸ Den tidigaste av dessa som är förknippad med utrikespolitisk acceptans kommer från vintern 1790. Författaren och riksantikvarien Adlerbeth höll då ett minnestal över den avlidne kanslipresidenten från frihetstiden Anders Johan von Höpken.

Detta framträdande skedde under Gustav III:s envælde och kan knappast betraktas som en öppen deklaration av Adlerbeths politiska åsikter. Den senare delen av talet består av ett ogenerat fjäsk för kung Gustav. Raderna står i brutal kontrast till Adlerbeths sakliga karaktärsmod på kungen i *Historiska anteckningar*, vilka enligt ortografisk bedömning påbörjades ungefär samtidigt. Minnstalet berättar synbarligen opartiskt och inkännande om Hattarnas ryska krig (1741–1743) och det Pommerska kriget (1757–1762). Den förstående skildringen är förmodligen en taktfull hänsyn till minnesföremålet von Höpken, som vid båda tillfällena var insyltad i det mer aktivistiska partiet. I inledningen av *Historiska anteckningar* tar Adlerbeth, som kontrast, mycket tydligt avstånd från dessa ”onödiga krig”. Från flera källor är det väl känt hur negativ Adlerbeth var även till Gustav III:s ryska krig, vilket ännu pågick vid tiden för minnstalet.⁵⁹

Talets välskrivna relation över frihetstiden, prydligt försedd med noter i den tryckta versionen, tycks antyda en personlig ambition att förmedla en viktig berättelse. I detta avsnitt har Adlerbeth skildrat fredens frukter. Särskilt berättelsen om frihetstidens inledande skede utgör ett starkt ljus i kontrast till stora nordiska krigets mörker. Adlerbeth skildrar livfullt hur nya tidens snillrika ledare vidtog kloka åtgärder till säkerhet och näringars främjande samt hade en djup förståelse för det positiva samspelet mellan samhällets olika delar. De leddes av insikten om hur näringarna

genom en samfällid verkan på varandra, sprider ljus och välmåga överallt. I en glad framtid, beredd av sådana segrar över ett hårt klimat, en njugg natur, förutsåg de Sverige mäktigt och sällt, genom erövringar inom egna gränser; dess ödemarker förvandlade till bördiga åkerfält, dess städer levande och befolkade, dess vattendrag segelbara farleder, var svensk trevlig och fri, älskande dess fädernesland, och genom utkomst och trygghet bevekt att älska det med ett varmare hjärta.⁶⁰

Här finns flera bilder som skulle återkomma i fredstalet 1809. I citatets kontext har ”erövringar inom egna gränser” ett uttalat motsatsförhållande till krigets flyktiga ära.⁶¹ Det saknas visserligen en uttalad politisk rekommendation, men Adlerbeth låter frihetstidens första styrelse representera en linje av ekonomisk tillväxt i motsats till krigisk förstörelse och tillskriver dess kollektiva ledarskap idén att Sverige på fredlig väg kan bli ett mäktigt land. Här finns föreställningen om en målbild som i huvudsak motsvarar den som Karl XIII deklarerar i september 1809.

Skriftställaren Adlersparre, å sin sida, ger ytterligare tidiga prov på den tankefigur som så småningom skulle gå till eftervärlden i Tegnérns berömda strof. Första gången dyker temat upp 1795 i en levnadsbeskrivning över den

engelske statsmannen Robert Cecil d. y. Levnadstecknaren Adlersparre säger om Cecil att

han vann den äran, om vilken vi, under en tilltagande upplysning bör hoppas, att den mera än de blott förvånande krigs-bedrifterna, långt mera än den tanklösa utvärtes fäfangan, åt vilken den förnuftige ger sitt förakt och sitt löje, skall bli föremålet för verksamma och efter namnkunnighet fikande medborgares bemödande; nämligen den, att antingen genom uppmuntringar, visa föreskrifter eller egen åtgärd förvandla ett rikets ödemarker till fruktbara och bebodda fält. Hur många av dessa visa män, som lett nationernas erövringslystnad från deras grannar, till deras eget ofruktbara land, kan historien framvisa? Hur många statsmän har insett hela värdet av dessa inkräktningar inom egen gräns, ej översvämmade av egna landsmäns blod, ej utsugande rikets sista styrka och liv [...] Men – fördomarna har behärskat jorden, och vi äger ett glatt hopp och mer än hopp, att deras välde skall falla, att sanna begrepp skall inta deras rum, att det nu levande släktet skall få glädjas vid denna syn. De viktigare samfundsygderna torde ej äga företräde den ena framför den andra: var och en av dem har sin egen karaktär, sitt värde, sina verkningar, och de räcker varandra en biträdande hand, behöver varandras stöd, är lika viktiga för staten.⁶²

Här återfinns, förutom tanken med ”inkräktningar inom egen gräns”, samma patriotism och rationalism som hos Karl XIII fjorton år senare. Anmärkningsvärt är också att levnadsbeskrivningen av Cecil så småningom mynnar ut i en något kryptisk hyllning till ”den odödlige”, då ännu levande, dansken Bernstorff, som på sin frihetliga agenda upphöjde neutraliteten till ledande utrikespolitisk princip.⁶³ Ett par gånger i *Läsning i blandade ämnen* skriver Adlersparre om inkräktningar av jord eller ödemarker, huvudsakligen i begränsade, näringspolitiska betydelser, men ibland ställt mot utrikespolitiska ambitioner.⁶⁴ En annan intressant detalj är att den ovan citerade bondemotionen i riksdagen från juli 1809 uppenbarligen varit beroende av en text av Adlersparre 1797, som hyllar nyodlingar och kritiserar svensk krigshets:

den styrka Sverige visat sig äga till mäktiga grannars bekrigande, till falskt beräknade näringars understöd, till ett utvärtes, onödigt och maktlöst anseende, till en nästan slösande frikostighet emot de vackra konsterna, måtte en dag riktas mot våra ödemarker, våra glest bebodda och oftast vanskötta fält. Därifrån bör alla andra näringar, all annan styrka, hämta kraft och liv⁶⁵

Även i denna text, om än inte i citatet, är de patriotiska inslagen påfallande. I sitt inträdestal i Kungl. Vetenskapsakademien från 1804, slutligen, pläderar Adlersparre för liberal näringspolitik i ett land där ålderdomliga förordningar och grundsatser hämmar näringarna,

där ödemarkerna endast är ämnen till ett nytt rike, kanhända mäktigare än det gamla; och där natursfördelar av alla slag, oräkneliga till sitt antal, ligga onyttjade i brist på näringsidkare och verkningsmedel i näringsidkarens hand. När jag besinnar vad styrelsemakten, vänd till allmän ekonomisk förkovran, kan utträtta, ser jag med glädje, och icke utan övertygelse om verklighet, en omskapad nation under bilden av en ny koloni, utgången ur ett upplyst land och genom eget val fästad på en alldeles fri jord.⁶⁶

Givet att texterna härrör från en tid av envælde och tilltagande censur, och att tidens manér var att linda in samhällskritik i anspelningar och underförstådda projektioner, så går de citerade partierna väsentligen Karl XIII:s fredsprojekt i förväg.

Det finns ett gemensamt drag i dessa tidiga versioner av fredsprojektet. De står alla i omedelbar anslutning till en annan tankefigur. Adlerbeth talar om hur näringarna, ”genom en samfälld verkan på varandra, sprider ljus och välmåga”. Adlersparre förklarar i den ena texten att samfundsdygderna ”räcker varandra en biträdande hand”, kritiserar i den andra ”falskt beräknande näringars understöd” och förklarar, i inträdestalet 1804, att näringarnas gemensamma förkovran icke sker

av någon kuvande och återhållande publik omsorg, som ville monopoliskt förestava en nation, hur långt näringsupplysningen får sträcka sig, vad företräde ett yrke äger framför ett annat, vad hjälp följaktligen borde uttvingas från det ena till det andras fördel, till vad omfattning den eller den natursfördelen får begagnas, av vilka råmärken varje näringsfördelning borde omskansas, vad antal idkare ägde tillåtelse att andas och verka inom dessa således uppgjorda gränser, samt genom vad omvägar arbetaren ägde rättighet att komma till egen självständig hantering och bärning.⁶⁷

Textavsnitten delar en liberal nyttodiskurs. Denna bygger på föreställningen att näringsliv och civilsamhälle självmant genererar nytta genom inbördes verkan utan politisk kontroll och särbehandling. Det är en föreställning som är skild ifrån den patriotiska, eller republikanska, nyttodiskursen vilken bygger på motsättningen mellan allmän nytta och koncentrerad makt.

Dessa patriotiska respektive liberala synsätt kan vara konkurrerande, men går ofta som här hand i hand med varandra.⁶⁸

Den liberala diskursen fyller visionen om ”kolonin” med en spontant genererad harmoni under passiva auktoriteter, där den starkes rätt har fått ge vika för allmän flit och en liberal rättvisa, som Adlersparre formulerar som ”vars och ens rättighet till självvald näringsverksamhet och självbestutanden behandling av de naturfördelar han kan använda och den egendom han förvärvat, utan annan gräns än den, där andras lika rättigheter möta”.⁶⁹

Även när det gäller fredstalets tematiska inslag av neutral tendens, patriotism och rationalism är det lätt att hitta överensstämmelser i Adlersparres och Adlerbeths texter. De olika inslagen glider ihop och integreras på liknande sätt som i fredstalet.

Detta blir tydligt inte minst genom en i stora stycken gemensam svensk historiesyn där segrar på slagfältet under stormaktstiden saknar värde. Frihetstidens krig väcker harm, men hos Adlerbeth också förvåning. Här finns ingen kung att skylla på. Problemet är omnämnt i minnestalet över von Höpken:

Och männe icke en sådan statsförfattning bort fullkomligen avråda ett anfallskrig? Men igenkännom här mänskligheten! Tidens eller det så kallade allmänna lynnet, missartas ofta till yrsel, bemäktigar sig allas sinnen, visar saker på blott en sida, skymmer de klaraste sanningar, missleder även de upplyste, eller, om den ej missleder, tvingar dem att följa med myckenheten.⁷⁰

Detta synsätt är väl förenligt med tankegångarna i fredstalet, där det är allmänhetens trängande *behov* av fred som ställs i kontrast med kungens enskilda känslor, inte någon idé om en upplyst folkvilja. Man kan i sammanhanget påpeka att Adlerbeth förespråkade ett engelskt författningsideal som balanserade kungens och folkets inflytande mot varandra. Det var själva den obalanserade makten, snarare än karaktären av personen eller massan, som hotade att störa relationen mellan ambition och förmåga på ett sätt som ledde till krig och förtryck. Tillsammans med bland andra Platen skulle Adlerbeth utifrån dessa ideal komma att skriva 1809 års regeringsform.⁷¹

I *Historiska anteckningar* är Adlerbeth konsekvent positiv till defensiv opartiskhet, och negativ till offensiva strategier. Han berömmar det väpnade svensk-danska neutralitetsförbundet som iaktogs i samband med att det amerikanska revolutionskriget utvecklades till en europeisk stormaktskonflikt. Men, tillägger han, ”alla dessa steg var för konungen alltför jämngående och avmätta samt mera instämmande med greve Ulrik Scheffers varsamma betänksamhet än konungens högtsvävande förslag”. Några år senare varnar

Scheffer sina kollegor i riksrådet när kungen rustar upp krigsmakten: ”Inser ni inte att ni ger rakkniven till ett barn?”. Gustav III hade då redan börjat planera för att starta ett krig i syfte av ”vederläggning av de beskyllningar man gjorde honom för veklighet och fåfänga”.⁷²

Kriget mot Ryssland är framburet av Gustavs ohejdade ego, planer mot Frankrike och Danmark av hans ärelystnad. Adlerbeth lutar åt att skottet på maskeradbalen, utan att det framstår som något hjältedåd, blev Sveriges räddning från ”en ny avgrund av utblottande och förluster” genom att det ointetgjorde nationens inblandning i kriget mot den franska republiken. Adlerbeth är sedan full av beröm och tacksamhet å nationens vägnar över hertig Karls neutralitetspolitik under sitt förmyndarskap för Gustav IV Adolf.⁷³

Hos Adlersparre är den republikanska kartan lika tydlig. Hans *Läsning i blandade ämnen* har av litteraturvetaren Kerstin Anér kallats ”en patriotisk handling” på grund av den tydliga motsättningen mellan ”landets nytta och välfärd” å ena sidan och ”konungens yttre glans och makt” å den andra.⁷⁴

Den bästa inblicken i den politiske skriftställaren Adlersparres inställning i internationella politiska frågor erbjuder ”Undersökning huruvida en Allmänhet har behof av Militairisk kunskap” från 1797. Textens huvudbudskap är att en tilltagande upplysning i militäriska ämnen kommer att främja freden. Genom en kombination av bredsida mot den ärorika svenska militärhistorien och fredlig framtidsvision är texten synnerligen intressant i relation till Karl XIII:s fredstal. Här är patriotismen fullt utvecklad. Långväga erövringar är förödande för såväl människor som penningtillgångar – en tanke med genklang i delar av den tidigmoderna republikanismen.⁷⁵ I Sveriges traditionella krigspolitik ser Adlersparre roten till fattigdom, ödemarker och en omätlig statsskuld. Även kungarnas segrar var förluster för folket, och, för att citera ett långt men talande textavsnitt,

aldrig, säger jag, hade ett tänkande folk funnit sig tröstat över dessa förluster, eller funnit det lofvärda nationella högmodet närt, av ultramarinska besittningar, vilkas sammanhang med Sverige är så litet med naturen, av så tvetydig varaktighet, och vilkas förvärvande, även då man blott har avseende på erövrings- och försvarskostnad samt det närvarande förhållandet mellan utgift och inkomst, ej en gång kan rättfärdigas av noggrann penningberäkning. Sådana erövringar skulle kanhända visa sig vara ännu orimligare och skadligare, om man funne för gott att rådfråga rättvisan, statsklokheten och ett sunt militäriskt omdöme. Det klander, som billigt synes kunna tilläggas dylika avvikelser ifrån sann välgörenhet mot fäderneslandet, fäster sig väl helt naturligt vid regenternas enskilda ärelystnad, vilken hos dem så ofta förmått kväva

all känsla för undersåtars sanna väl; och även, nästan lika rättmätigt, vid den anda hos vissa medborgarklasser, som förmått dem, att, för deras egna anseende och bestånd, förvilla allmänna tänkesättet, stämpla lysande men onyttiga bedrifter till medborgerlig förtjänst, och genom krigsbragder försöka rättfärdiga den partiska hand, vilken tilldelat dem de största fördelar staten kan giva: det har varit mäktiga individers urgamla bemödande, att dra den lägre allmänhetens blick från dess egna och sanna angelägenheter till Europas och till en inbillad ära.⁷⁶

I citatet skapar Adlersparre en tät ideologisk väv där ”statskloketen” och ”välgörenhet mot fäderneslandet” står i motsättning till ”regenternas enskilda ärelystnad” – det vill säga en patriotisk och rationell diskurs – medan Europas angelägenheter och statens ”partiska hand” agerar medbrottslingar mot allmänhetens ”egna och sanna angelägenheter” – det vill säga en liberal och neutral diskurs. Men här finns också ett annat framträdande tema som återkommer i den utrikespolitiska nyorienteringen 1809–1814: den geografiska naturalism som lär att ländernas gränser är givna av naturen.

Adlersparre gör även något som annars var mycket ovanligt i tidens svenska press och analyserar den pågående konflikten i Europa. Han betraktar kriget som meningslöst och kritiserar franska republiken för att ha expanderat utanför sina naturliga gränser genom erövringarna i Italien. Han spår vidare att dessa landvinningar i längden kommer att bli ohållbara. Krigets lidande kan i längden bara lindras och botas genom en upplyst allmän opinion.

Kanhända, att man från denna kunskap om gränserns naturliga styrka, och dess tillämpning till staters enskilda belägenheter, när den nämligen blev utvidgad till sina grenar och de redan fastställda grundsätternas resultat tillskapade en folkmening; kanhända att man då från densamma kunde vänta, vad i alla tider av så goda huvuden varit ansett såsom ren chimär, nämligen krigens avtynande och slutliga upphörande.⁷⁷

Denna geografiska naturalism är med andra ord så betonad att den bär med sig ett hopp om inget mindre än evig fred. En sådan uppfattning måste nödvändigtvis både modifiera och underbygga idén om ”inkräkningar inom egen gräns”. Vi möter den i sin tid högaktuella – genom den franska expansionen – uppfattningen om ”naturliga gränser” och behöver då ställa oss frågan om dessa för Sveriges del, enligt Adlersparre, överensstämde med gränserna för Svea rike, och på vilket sätt en missanpassning skulle åtgärdas?⁷⁸

Texten erbjuder vissa ledtrådar. Om nationen varit upplyst hade aldrig

Själland, Norge, Tyskland, Polen, Ingermanland, Kexholm och Ukraina varit ofredade av svenska härar, även som Sverige i någon fredstraktat aldrig avstått Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslän och Jämtland.

Den andra gruppen tillhör alltså Adlersparres Sverige, till skillnad från den första. En rimlig tolkning är att svenska Pommern, liggande i Tyskland, inte var värt att försvara.⁷⁹

I slutet av texten hänvisar Adlersparre till sin publikation *Krigssamlingar* och anger bland annat den militärstrategiska författaren walesaren Henri Lloyd som inspirationskälla. I första volymen av *Krigssamlingar*, som gavs ut 1794–1797, har Adlersparre översatt tre texter av Lloyd. I samtliga dessa texter betonas defensivt försvar genom utnyttjande av geografiska fördelar. Enligt Lloyd var England praktiskt taget ointagligt.⁸⁰ Lloyd, som bland annat varit i rysk tjänst, ansåg att den svenska östra gränsen var hopplös att försvara. Sverige skulle göra bäst i att frivilligt överlåta Finland till Ryssland: "Detta avstående skulle till och med öka Sveriges styrka, som sedan ej hade någon annan motståndare än Danmark, vilket är så underlägset i alla avseenden." Allt detta går att läsa i *Krigssamlingar*, men i en not har Adlersparre bland annat anmärkt att tillkomsten av fästningen Sveaborg förändrat dessa förutsättningar och att senaste kriget (1788–1790) visade att Sverige klarat att hålla Ryssland stängin. Något kraftfullt tillbakavisande har han dock inte kostat på sig.⁸¹

En annan omständighet är att Adlersparre i sista delen av *Krigssamlingar* skrev en fragmentarisk levnadsbeskrivning av generallöjtnanten i ryska armén Göran Magnus Sprengtporten, och därtill inför två äldre texter av denne minst sagt kontroversielle person. Sprengtporten var dömd till döden i sin frånvaro för förräderi, efter att under Gustav III:s ryska krig ha stridit för ett självständigt Finland under ryskt beskydd. Texterna i *Krigssamlingar* berör visserligen rent militära ämnen, men Adlersparres översvallande beundran för Sprengtportens "glömska av egna fördelar och nit för det allmännas" är anmärkningsvärd. Det lilla som antyds när det gäller den omstridda delen av Sprengtportens livsöde är hållet i en neutral ton. Det understryker möjligen ett sammantaget intryck av att Adlersparre, i rationell anda och med den republikanska ambivalensen inför geografisk vidd, på ett sätt som var otänkbart för tryckpressarna under Gustav IV Adolfs regim, var beredd att resonera om Finlands naturliga tillhörighet och kommande öde. Det går inte att komma ifrån observationen att Adlersparres naturliga svenska gränser är lätta att följa i alla väderstreck utom i öster, och att berg, älvar och hav, så långt det går att bedöma, var deras definierande egenskaper.⁸²

Diskussion och slutsatser

Artikelns syfte har varit att fördjupa förståelsen för motsättningen mellan revanschism och acceptans under och efter kriget 1808–1809 genom att ringa in framväxten av den politiska idé som brukar sammanfattas i tanken ”att inom Sveriges gräns erövra Finland åter”. Svaret är tydligt men bör ses i perspektiv av valet av studieobjekt.

Tanken att återerövra Finland inom egna landamären blev möjlig som officiell politisk linje genom revolutionen 1809 och freden med Ryssland. Idén var till sina väsentliga delar formulerade av personer i den dominerande politiska inriktningen inom statsledningen redan under de två föregående decennierna. Allt som skedde var att *den politiska tanken anpassades till förhållanden*. Adlersparres dröm om ”en omskapad nation under bilden av en ny koloni” behövde endast byta liknelsens objekt från ”en ny koloni” till ”Finland åter”.

Förutom tidpunkterna för de olika talen, texterna och budskapen och kontinuiteten mellan dessa idéer, ger genomgången även en omfattande motivbild, delvis sammanfallande med tidigmodern republikansk politisk kultur, till denna tanke:

- En tolkning av svensk historia som satte expansiva krig, även de framgångsrika, i samband med negativa konsekvenser för medborgarna
- En association mellan å ena sidan defensiv försvarspolitik och å andra sidan stabilitet för den konstitutionella maktfördelning som 1809 års regeringsform syftade till att skapa
- En rationellt präglad attityd till politiska beslut och association av offensiva krig till överspända känslor och ärelystnad
- En liberalt präglad övertygelse om självständiga sociala och ekonomiska krafters möjlighet att skapa nytta utan politisk kontroll, inblandning och särbehandling
- En geografisk naturalism som såg ömsesidiga defensiva fördelar med den nya gränsen till Ryssland
- En framtidsoptimism som associerade fred med tilltagande upplysning

Den främsta svagheten i dessa slutsatser är att de endast utgår ifrån den ideologiska bakgrunden hos den neutrala inriktningens män utan att närmare analysera alternativen. Vi har ju kunnat konstatera att revanschisten Wetterstedt och defaitisten Platen var eniga i sakfrågan och endast skiljde

sig ifrån varandra i fråga om visionär retorik. Det lämnar utrymme för vidare diskussioner om ideologins relevans under det rådande läget. Formuleringarna i fredstalet kan också ha burit på olika betydelser för olika statsmän, utifrån deras olika ideologiska bakgrunder och skilda utblickar på världsläget.⁸³

Det går med andra ord inte utifrån resultatet av denna undersökning att bedöma hur mycket fredstalets neutrala tendens och acceptans, som upphöjda ideal betraktade, genomsyrade landet och dess ledning i september 1809. Trots detta pekar de dragna slutsatserna mot att ett par vanliga uppfattningar i svensk historieskrivning kan avskrivas:

Den första gäller synen på 1809 års regering som dominerad av strategisk revanschism efter freden med Ryssland. Dess förhållande till återerövring av Finland måste tvärtom betecknas som ambivalent, mot bakgrund av de ledande statsråden Adlersparres och Platens klart formulerade acceptans. Ytterligare studier av statsrådets utrikespolitiska hållning hösten 1809–hösten 1810 skulle kunna modifiera eller styrka denna slutsats.

Det andra och mer uppenbara missförståndet är föreställningen att idén om ”att inom Sveriges gräns erövra Finland åter” tillkom som en följd av påtryckningar eller inspiration från kronprins Karl Johan. Idén hade vid dennes val till kronprins en åtminstone tjugoårig historia, om än uttryckt i allmänna termer och syftande på andra tidsepoker. Den var förankrad i rikets ledning som officiell kunglig paroll och linje sedan hösten 1809.

Ytterligare ett påpekande bör göras med anledning av uppfattningen om den politisk-ideologiska bakgrunden till valet av Bernadotte, exemplifierat i citatet av Johnson. Det är en vanlig men sällan mer än hjälpligt underbyggd uppfattning att återerövring av Finland var ett slags övergripande syfte med kronprinsvalet. Att detta förmenta syfte stred mot den i teori och praktik rådande neutralitets- och fredslinjen beträffande Ryssland utgör dock en högst problematisk faktor i sammanhanget. Diskussionerna i statsråd och riksdagens hemliga utskott om tronföljarvalet 1810 tycks vid en genomläsning visa på oförändrade strategiska utgångspunkter med inriktning på norsk-svensk förening och storpolitisk neutralitet.⁸⁴

Avslutningsvis öppnar den väsensskilda politiskt-ideologiska bakgrund som här tecknats ett intressant och omvänt perspektiv på det moderna Sveriges framväxt. Det traditionella sättet att berätta historien inbegriper genom sina sekvenser ett dynastiskt orsakssamband: Först förlorar Sverige Finland. Ytterst som en konsekvens av denna förlust blir så småningom soldaten Bernadotte svensk kronprins. Utifrån avsikt, personliga egenskaper och auktoritet skapar kronprinsen sedan grunderna för ett fredligt och neutralt Sverige med hänsyn till de geografiska och politiska realiteter som uppstått efter förlusten av Finland.

Artikeln har antytt ett alternativt perspektiv: Först uppstod en opposi-

tionell avsikt att forma ett fredligt och neutralt Sverige. De oppositionella utgjorde den ledande kretsen under en revolution. Den ledande kretsen styrde, delvis avsiktligt, de geografiska realiteterna och politiska förutsättningarna för ett nytt Sverige.

Svaret på frågan om bakgrunden till den politiska idén bakom Tegnér's rader är, som påpekat, att idén var äldre än förlusten av Finland och endast anpassades till det nya Sverige efter finska kriget. Att det nya Sverige samtidigt var en anpassning till den äldre idén är en fascinerande omständighet.

Reconquest at home: the ideological roots of Swedish neutrality

It is the ideological roots of the ambition 'to reconquer Finland within Sweden's borders', a poetic expression of a long-standing Swedish foreign policy, that this article sets out to find. The phrase was coined by the poet Esaias Tegnér in 1812 and combines a sense of economic optimism and a coming to terms with the loss of Finland to Russia. The literature generally connects this figure of speech and the policy it encapsulates with the power politics pursued by crown prince Charles John, formerly Napoleon's marshal Bernadotte, who in 1812 allied with Russia's tsar Alexander. Charles John's brand of realpolitik is often contrasted with the supposed revanchism of the government of 1809–1810.

In fact, the idea of 'winning back lost possessions within our own dominions' was launched as an official government policy in a speech by Charles XIII, given to the Diet on 27 September 1809, immediately after the Treaty of Fredrikshamn (aka the Treaty of Hamina), and almost a full year before Bernadotte was designated his successor. The king's speech exhibits forms of early modern republican political culture, and is consistent with the 'neutral' or 'English' ethos of the Swedish government of 1809. This government, contrary to its ostensible revanchism, displayed considerable ambivalence about its long-term strategy in international relations. The leading advocates of the neutral line were the government ministers Georg Adlersparre and Baltzar Bogislaus von Platen.

Furthermore, there is evidence that the political culture and agenda of Charles XIII's speech originated in an existing rationale, embraced and articulated with varying degrees of subtlety in the context of criticism of the autocracies of Gustav III and Gustav IV Adolf. The earliest known example of a formulation that matches Charles XIII's and Tegnér's, literally as well as politically, dates to 1790, when Gudmund Jöran Adlerbeth, an author and subsequently a minister in the 1809 government, spoke of 'conquests within one's own borders'.

The conclusion is that this figure of speech, speaking as it does to an ethos of neutrality, in fact preceded the Russian invasion of Finland, rose to political prominence through the events provoked by the war, and finally adapted to its outcome.

Keywords: Charles XIII of Sweden (1809–1818), Swedish Revolution of 1809, neutrality, republicanism, liberalism

Noter

- 1 Matti Klinge, *Napoleons skugga. Baler, bataljer och Finlands tillkomst*, Keuru 2009, s. 282–284; Matti Klinge, "Ne quid nimis – Ingenting i övermått", i *Sverige i fred. Statsmannakonst eller opportunistism. En antologi om 1812 års politik*, Tapani Suominen (red.), Stockholm 2002, s. 121–123.
- 2 Nils Erik Villstrand, *Furstar och folk i Åbo 1812*, Helsingfors 2012, s. 18–34, 138–140; Fredrik Wilhelm Morén, *Kring 1812 års politik. Studier i svensk och dansk utrikespolitik från Pommerns ockupering 1812 till vapenvilan i Poischwitz 1813*, Stockholm 1927, s. 1–24.
- 3 Detta perspektiv präglar texterna i en sentida antologi: *Sverige i fred. Statsmannakonst eller opportunistism? En antologi om 1812 års politik*, Tapani Suominen (red.), Stockholm 2002.
- 4 H. L. Forssell, "Minne af statsministern greve Gustaf af Wetterstedt", *Svenska akademiens handlingar från 1886*. Del 3, Stockholm 1889, s. 151–152, 177–178, 306; Øystein Sørensen, "Det nye Norge i det nye Norden 1814–1850", i *Det nya Norden efter Napoleon*, Max Engman & Åke Sandström (red.), Stockholm 2004, s. 55.
- 5 Seved Johnson, "1812 års politik", *Scandia* 1985;1, s. 100.
- 6 Klinge 2009, s. 283.
- 7 Henrik Edgren, "Traumakonstruktionen. Svensk historieskrivning om rikssprängningen 1809", *Scandia* 2010;1, s. 28–32; Klinge 2009, s. 282–284.
- 8 Krister Wahlbäck, *Jättens andedräkt. Finlandsfrågan i svensk politik 1809–2009*, Stockholm 2011, s. 17, 24, 40.
- 9 Villstrand 2012, s. 18–29.
- 10 Forssell 1889, s. 159–172.
- 11 Forssell 1889, s. 106–107; (Georg Adlersparre) *Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia samt historiska personer VII*, Stockholm 1832, s. 15. Stavningen och verbformerna i citatet är moderniserade, vilket gäller även övriga citat i texten, utom de som ingår i andra citat.
- 12 Villstrand 2012, s. 18–19; Wahlbäck 2011, s. 7–13; Johnsson 1985, s. 100. För fler exempel på citat av Wetterstedt se Fredrik Böök, *Esaias Tegnér. En biografi*, Stockholm 1963, s. 65; Herman Lindqvist, *Historien om Sverige. När riket sprängdes och Bernadotte blev kung*, Stockholm 2002, s. 403.
- 13 Böök 1963, s. 73.
- 14 Gustaf Ljunggren, *Svenska Akademiens historia. 1776–1886*. Första delen, Stockholm 1886, s. 292–293; Böök 1963, s. 65–72.
- 15 Esaias Tegnér, *Samlade skrifter*, del 2, 1808–1816, Stockholm 1919, s. 488–492; Böök 1963, s. 72.
- 16 Edgren 2010, s. 12; Torkel Jansson, "Två stater – en kultur. 1812 års politik och den

- svensk-finländska samhällsutvecklingen efter skilsmässan”, i Suominen (red.) 2002, s. 159.
- 17 Ingmar Stenroth, *Sveriges rötter. En nations födelse*, Stockholm 2005, s. 42; Forssell 1889, s. 156; Böök 1963, s. 72.
  - 18 Olof Jägerskiöld, *Den svenska utrikespolitikens historia. 2. 2, 1721–1792*, Stockholm 1957, s. 40–144; Michael Roberts, *Sverige under frihetstiden 1719–1772*, Falun 1995, s. 29–59; Jonas Nordin, ”L’esprit de paix ou la naissance d’une opposition contre la guerre en Suède au XVIIIe siècle”, *Revue d’histoire nordique* 2012:1, s. 103–110.
  - 19 Jägerskiöld 1957, s. 144–183; Roberts 1995, s. 39, 63–68.
  - 20 Jägerskiöld 1957, s. 184; Roberts 1995, s. 68–69.
  - 21 Jägerskiöld 1957, s. 184–203; Roberts 1995, s. 69–72.
  - 22 Jägerskiöld 1957, s. 241–243; Roberts 1995, s. 76–90, 233–302; Nordin 2012, s. 113–117.
  - 23 Jägerskiöld 1957, s. 253–347.
  - 24 Sten Carlsson & Torvald Höjer, *Den svenska utrikespolitikens historia. 3. 1/2, 1792–1810*, Stockholm 1954, s. 22–48.
  - 25 Carlsson & Höjer 1954, s. 14–15.
  - 26 Carlsson & Höjer 1954, s. 13. Roberts 1995 s. 33–38.
  - 27 Patrik Winton, ”Den högsta maktens verkningskraft. Statskund och politik i Sverige 1800–1815”, i *Ett nödvändigt ont. Statskund och politik i Förenta staterna och Sverige 1780–1870*, Max Edling & Patrik Winton (red.), s. 117–121.
  - 28 Charlotta Wolff, ”Aristocratic Republicanism and the Hate of Sovereignty in 18th-century Sweden”, *Scandinavian Journal of History* 2007:4, s. 358–375, Wakefield 2007; Lars Magnusson, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, Stockholm 2001, s. 71–74; Nordin 2012, s. 103–107, 113–117, 123.
  - 29 Andrew Jainchill, *Reimagining Politics after the Terror. The Republican Origin of French Liberalism*, New York 2008, s. 6–10, 146–148, 151; Charles Louis de Secondat Montesquieu, *Om lagarnas anda eller det förhållande som bör råda mellan lagarna och respektive styrelses författning, seder, klimat, religion, handel etc.*, Stockholm 1990, s. 62–71, 166, 170, 215–217; Anders Sundin, 1809. *Statskuppen och regeringsformens tillkomst som tolkningsprocess*, Stockholm 2006, s. 178; Johnson Kent Wright, ”The Idea of a Republican Constitution in Old Régime France”, i *Republicanism. A Shared European Heritage. Volume 1. Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe*, Martin van Gelderen & Quentin Skinner (red.), Cambridge 2002, s. 292–294.
  - 30 Immanuel Kant, *Om den eviga freden*, Stockholm 1996, s. 56–61, 95; Martin Sparr, ”Kants politiska idéer och deras betydelse för 1809 års män”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 1995:3, s. 332–337; Rolf Karlbom, *Bakgrunden till 1809 års regeringsform*, Göteborg 1964, s. 22–23, 171; Sundin 2002, s. 178; Rebecka Lettevall, *En europeisk kosmopolit. En idéhistorisk studie av Immanuel Kants Om den eviga freden och dess verkningshistoria*, Stockholm 2001, s. 117–128, 256; Montesquieu 1990, s. 110–123; Wright 2002, s. 292–307.
  - 31 Montesquieu 1990, s. 111–123, 166, 170, 215–217; Jainchill 2008, s. 6–10, 151–165; Klinge 2009, s. 151; David Armitage, ”Empire and Liberty. A Republican Dilemma”, i *Republicanism. Volume 2. The values of Republicanism in Early Modern Europe*, van Gelderen & Skinner (red.) 2002, s. 29–46.
  - 32 Montesquieu 1990, s. 220.
  - 33 Magnusson 2001, s. 101–104; Arvid Bäckström, ”Carl Gustaf Tessin såsom kulturpersonlighet”, *Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift*, 1935:44, s. 84; Erik Fahlbeck, Lars August Mannerheim. *Politiker, justitieombudsman, bruksägare, jordbrukare*, Lund 1969, s. 135; Leif Landen, *Gudmund Jöran Adlerbeth. En biografi*, Stockholm 2000, s. 221, 224. Landens beteckning av jordbruksvurmen som ”fysiokratisk” är jag beredd

- att betrakta som en upprepning av en äldre missuppfattning i svensk historieskrivning. Om denna, se Magnusson 2001, s. 97–104 eller Eli F. Heckscher, ”Fysiokratismens inflytande i Sverige”, *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdomshistoria*. 1943, Uppsala 1944, s. 1–20.
- 34 Landen 2000, s. 224.
- 35 *Urkunder rörande Jämtlands läns tillkomst*, Erik Hamrell (utg.), Östersund 1965, s. 24; Posttidningar 10/2 1810, s. 1; Protokoll från Plenum Plenorum i rikssalen 27 september 1809, R5032–5035, 5041, Kungl. Maj:ts kansli, Riksdagsacta, Riksarkivet (RA); D. H. Hegewisch, *Historia om regementsförändringen i Sverige år 1809, innehållande en på autentiska handlingar grundad öfversigt af de förnämsta händelser, som timat i detta Rike, ifrån den 13 mars nyssnämnde år intill hans Maj:t wår nuwarande Allernådigste Konungs ankomst, i October 1810*, Stockholm 1823, s. 163–164, där talet är felderaterat till 17 september vilket även är fallet i Christopher O’Regan, *I stormens öga. Gustav IV Adolfs regeringstid och revolten 1809*, Falun 2009, s. 223–224. Jag har inte funnit vare sig längre eller kortare citat från talet i tidigare litteratur.
- 36 Johan Bergman, *Svenska folket 1809 och svenska folket nu. En politisk och social återblick*, Stockholm 1909, s. 32–35.
- 37 Gustaf Lagerbjelke, ”Sveriges förhållande till främmande makter från den 13 mars till 6 juni 1809”, *Historiska studier. Festskrift tillägnad Gustaf Malmström. Den 2 november 1897*, Stockholm 1897, s. 11.
- 38 Jörgen Weibull, *Bernadotterna. En krönika om vårt kungahus i kultur och politik*, Stockholm 1991, s. 8; Jörgen Weibull, *Valet av Jean Baptiste Bernadotte till Sveriges tronföljare*, Göteborg 1977, s. 11.
- 39 Magnus Björnstjerna, *Anteckningar. Utgifne efter hans död. II*, Stockholm 1852, s. 113–118; (Adlersparre) VII 1832, s. 63–64.
- 40 Anders Grade, *Sverige och Tilsitalliansen 1807–1810*, Lund 1913, s. 389–397; Lars von Engeström, *Minnen och anteckningar. Andra bandet*, Stockholm 1876, s. 148; Jacob S Worm-Müller, *Norge gjennem nødsaaene. Den norske regjeringskommission 1807–1810. Med illustrationer og bilag, oplysninger og anmerkninger*, Kristiania 1918, s. 442–443.
- 41 Weibull 1991, s. 8; Weibull 1977, s. 11–12; Grade 1913, s. 371–373.
- 42 Villstrand 2012, s. 18–19; Wahlbäck 2011, s. 7–13; Johnsson 1985, s. 100; Böök 1963, s. 65; Lindqvist 2002, s. 403. Undantaget är Forssell 1889, s. 108–109 som i en not uppmärksammar tvetydigheterna. Den historieskrivning som tar upp skillnaderna mellan åsiktsrikningarna har knappast heller betonat skillnaderna i synen på Finlands framtida ställning. Weibull 1991, s. 8; Weibull 1977, s. 11–12; Grade 1913, s. 389–397; Worm-Müller 1918, s. 442–443.
- 43 Brev från Georg Adlersparre till Gustaf af Wetterstedt 11/8 1809, E6021, Wetterstedt-Gyldenstolpeska samlingen, RA.
- 44 Brev från Georg Adlersparre till Karl XIII 13/8 1809, F841g, brev till Karl XIII, Uppsala Universitetsbibliotek.
- 45 Brev från Georg Adlersparre till Gustaf af Wetterstedt 24/8 1809, E6021, Wetterstedt-Gyldenstolpeska samlingen, RA.
- 46 Hemligt protokoll 30/8 1809 ang Hemliga utskottets svar på K. M:ts fråga rör. fred med Ryssland, volym 1, A2A, protokoll, huvudarkivet, kabinettet UD, RA.
- 47 Hemligt protokoll den 30/8 1809, RA; Oscar Alin, Carl Johan och Sveriges yttre politik. Bilagor, Stockholm 1899, s. 26.
- 48 *Protocoller hållne hos högloflige ridderskapet och adeln wid riksdagen i Stockholm år 1809*, Stockholm 1809, s. 426–429, 688–690.
- 49 Protokoll 27 september 1809, RA.

- 50 Protokoll 27 september 1809, RA.
- 51 Protokoll 27 september 1809, RA.
- 52 Mikael Alm, *Kungsord i elfte timmen*, Stockholm 2002, s. 314–322, 346–347, 351; Sundin 2006, s. 241.
- 53 (Adlersparre) VII 1832, s. 17–18; (Georg Adlersparre), *Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia samt historiska personer V*, Stockholm 1831, s. 47–50; Hedvig Elisabeth Charlotta, *Dagbok*. 8, 1807–1811, Stockholm 1939, s. 460.
- 54 Forssell 1889, s. 109; Gustaf Andersson, *Handlingar ur v. Brinkman'ska Archivet på Trolle-Ljungby. Andra delen*, Örebro 1865, s. 226.
- 55 Landen 2000, s. 221; Samuel E. Bring, *Göta kanals historia. Del 1:1*, Uppsala 1922, s. 59–60.
- 56 Karlbom 1964, s. 116–124, 136–137, 145–146, 288–298; Bring 1922, s. 60.
- 57 Karlbom 1964, s. 135; Axel Brusewitz, "Adlerbeths karakteristik av Gustav III", *Scandia* 1947:1, s. 3–4.
- 58 Landen 2000, s. 221, 224. Se not 33 ovan.
- 59 Gudmund Jöran Adlerbeth, "Lefvernes Beskrivning Öfver Hans Excellence, Riks-Rådet, Cantzli-Présidenten, Academie-Cantzlern Riddaren och Commendören av Kongl. Maj:ts Orden, Herr Grefve Anders Johan von Höpken", i *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Academiens Handlingar. Femte delen*, Stockholm 1796, s. 332–374; Gudmund Jöran Adlerbeth, *Historiska anteckningar. Första delen. Från Gustaf III:s anträde till regeringen, till och med 1789 års riksdag*, Örebro 1856, s. 3, 17–64, 172; *Svenska memoarer och bref. 9. Ur Nils von Rosensteins brevsamling: bref från Rosenstein, Staël von Holstein, Leopold, Adlerbeth och Kellgren*, Henrik Schüek (red.), Stockholm 1905, s. 171, 179.
- 60 Adlerbeth 1796, s. 337–339.
- 61 Adlerbeth 1796, s. 337, 339, 346–348.
- 62 (Georg Adlersparre), "Robert Cecil, grefve af Salisbury", *Namn-kunnige statsmäns lefnadsmärkvärdigheter* 1795:3, s. 16–19.
- 63 (Adlersparre) 1795, s. 19; Torvald Höjer, *Den svenska utrikespolitikens historia. III:2. 1810–1844*, Stockholm 1954, s. 34, 48; Kerstin Anér, *Läsning i blandade ämnen. Studier i 1790-talets svenska press- och litteraturhistoria*, Göteborg 1948, s. 329.
- 64 (Georg Adlersparre), "Om Landtbruk och Hemmansjord i allmänhet, samt om Sverges Boställs- och Frälse-jord", *Läsning i blandade ämnen* 1797:1, s. 47–81; "D:o Skrifter af Sällskapet för Allmänna medborgerliga kunskaper, III Bandet. VI Stycket. IV Bandet. I stycket", *Läsning i blandade ämnen* 1797:5–6, s. 148.
- 65 (Adlersparre) 1797:1, s. 80–81.
- 66 Georg Adlersparre, *Tal, om den Förtjenst, som upkommer af Bemödandet för Fäderneslandets ekonomiska Förkofran. Hållet vid præsidiij nedläggande uti kongl. vetenskaps academi den 25 julii 1804*, Stockholm 1804, s. 11–12.
- 67 Adlersparre 1804, s. 12–13. På sidorna 21–22 framgår att Adlersparres analys av frihetstidens ekonomiska politik liknade Adlerbeths.
- 68 Jainchill 2008, s. 12–15.
- 69 Adlersparre 1804, s. 13.
- 70 Adlerbeth 1796, s. 348.
- 71 Karlbom 1964, s. 136–9, 288–298.
- 72 Adlerbeth 1856 I, s. 22–23.
- 73 Gudmund Jöran Adlerbeth, *Historiska anteckningar. Andra delen. Gustaf III:s senaste regeringsår, 1789–1792, och förmyndare-regeringen, 1792–1796*, Örebro 1856, s. 17–64, 104, 172, 194–195, 240, 251.
- 74 Anér 1948, s. 332–337, 344–346.

- 75 (Georg Adlersparre), "Undersökning huruvida en Allmänhet har behof av Militairisk kunskap", *Läsning i blandade ämnen 1797:2-3*, s. 74; Armitage 2002, s. 29-46. Jämför även den internationella diskussionen om fredsfrågan på 1790-talet i Lettevall 2001, s. 86-95, och Anders Nordencrantz argumentation under frihetstiden i Nordin 2012, s. 113-116.
- 76 (Adlersparre) 1797:2-3, s. 80-81.
- 77 (Adlersparre) 1797:2-3, s. 86.
- 78 Jainchill 2008, s. 151-165.
- 79 (Adlersparre) 1797:2-3, s. 82.
- 80 (Adlersparre) 1797:2-3, s. 90; (Georg Adlersparre), *Krigssamlingar 1794:1*, s. 73-249, 177.
- 81 (Adlersparre) 1794, s. 138-139.
- 82 (Georg Adlersparre), *Krigssamlingar 1797:4*, s. 307-324.
- 83 I brev av såväl Wetterstedt som Platen från år 1806 finns formuleringar som pekar fram emot innehåll och anda i fredstalet. Andersson 1865, s. 221; (Georg Adlersparre) *Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia samt historiska personer VI*, Stockholm 1831, s. 13-14.
- 84 Oscar Alin (red.). *Historiska handlingar. Till trycket befordrade af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Del 17, Tronföljarevalet 1810. Protokoll och handlingar*, Stockholm 1899; Wahlbäck 2011, s. 17; Weibull 1991, s. 21; Torvald T:son Höjer, *Carl XIV Johan. Kronprinstiden*, Stockholm 1945, s. 57; Jonas Nordin, "Finlands sak var svår", *Svenska Dagbladet* 21/2 2008. Jag instämmer i ifrågasättandet, tidigare framfört av Aleksandr Kan, Stig Ramel, Nils-Erik Villstrand och Henrik Edgren, av kopplingen mellan Sveriges neutralitet å ena sidan och 1812 års politik å den andra, se Villstrand 2012, s.138; Edgren 2010 s. 27.